

УДК 165.9:942.05

Стукалов А. В. – ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

РЕФОРМАЦІЯ ЯК ЧИННИК ЗМІНИ ПАРАДИГМИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА АНГЛІЯ)

Досліджено фактори, що зумовлювали розвиток засад соціальної політики на межі епох середньовіччя та Нового часу. Проаналізовано причинно-наслідковий зв'язок між процесами церковної реформації, централізації держави й становленням системи соціального забезпечення населення. Висвітлено взаємозалежність між зміною поглядів на самоідентифікацію особи монарха та соціальною політикою в державі. Розглянуто соціальні чинники, які стимулювали подальше зміцнення Англії.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, секуляризація, реформація, право.

Епоха середньовіччя успадкувала від Римської імперії Християнську релігію, а католицизм, поступово утверджуючи свої позиції, став ідеологічним підґрунтям суспільства Західної Європи. Християнство як деонтологічна засада світогляду тогочасної людини паралельно із психологічними й економічними чинниками формувало модель поведінки індивідів, класів, народів. Церква стала носієм благодійності, суспільної опіки, перебравши на себе важливу функцію – підтримувати суспільний мир і пом'якшувати соціальні суперечності [1, с. 27–31]. Досліджуваному періоду притаманні зміна характеру суспільних відносин у західній цивілізації, виникнення передумов для виокремлення національних держав. Поступове зміщення акцентів у світогляді середньовічної людини із всеохопної зосередженості на Творці на людину суттєво вплинуло на становлення нового підходу до соціальної політики.

Актуальність дослідження відносин, спрямованих на досягнення соціальної злагоди в суспільстві в період переходу від середньовіччя до Нового часу, полягає в необхідності

наукового обґрунтування процесу еволюційного розвитку соціальної політики та соціального захисту з метою створення цілісної картини впливу передумов і наслідків цих процесів на успішність держави й суспільства. Конституція України, а саме ст. 1, проголошує, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [2]. Проте наша молода держава має досить незначний досвід провадження ефективної соціальної політики, що відповідала б викликам сьогодення. Тому дослідження іноземного досвіду в побудові гнучкої моделі соціальної політики має важливе значення. Ретроспективний погляд на підходи людства у сфері розбудови держави для досягнення суспільного блага сприяє досягненню громадського добробуту нині.

Окреслені тенденції виразно прослідковуються на прикладі Королівства Англія, зміна вектору розвитку в якому зумовила кардинальні зрушення в становленні принципів соціальної відповідальності, соціального захисту та соціальної політики.

Передумови переходу в еволюційному розвитку діяльності людини, спрямованої на досягнення соціального добробуту, досліджували такі науковці: Т. Ганслі, Е. Гідденс, Б. Дікон, Г. Еспінг-Андерсен, Т. Скочпол, П. Спікер, Р. Титмус, Ф. Хайек. Питанням моделювання та класифікації соціального захисту присвячено праці зарубіжних учених Г. Бонолі, Дж. Вобруби, С. Лейбфріда, У. Лоренца, А. Сіарова. Вивчали окреслену проблематику й українські науковці, зокрема В. Бабкіна, Н. Борецька, К. Гаджієва, П. Гуревич, С. Меленко та ін. Попри це не всі порушені питання вирішено, тому продовження наукового пошуку є єдиним шляхом поглибленого вивчення причиново-наслідкового зв'язку між феноменами та факторами, що їх зумовлюють.

Унікальним в історії Королівства Англія стало XVI ст., на яке припав злам епох – пізні середньовіччя та Відродження.

Середньовічна церква сформувала свою модель соціального миру і стабільності, що ґрунтувалася на християнських догматах і феномені милостині. Спосіб співжиття та суспільного ладу зумовлювався спільними християнськими цінностями, забезпечував соціальну консолідацію, а інститут милостині – взаємну залежність різних соціальних груп як запоруку соціального миру.

Церква формувала ціннісний світогляд середньовічної Європи шляхом повсякчасного нагляду за особистим життям людини та втручання в нього. Задля реалізації своєї концепції суспільного ладу під впливом політичних, економічних і світоглядних чинників церква змушена була виконувати й соціальні функції. Соціальна діяльність церкви як інструмент впливу на суспільство й утілення ідеологічних засад не виконувала тих завдань, що покладені на сучасну соціальну політику держави. Ця сфера діяльності церкви ґрунтувалася на феномені милосердя, тобто релігійних догматах про любов до ближнього (як до самого себе) і милосердя до нужденних: «Блаженні милостиві, бо вони помилені будуть».

Християнство пояснювало соціальну нерівність як божественний промисел і пропонувало забезпечити справедливість, гармонію людських взаємин за допомогою милосердя та його інструменту – милостині (подавання).

Це був архаїчний тип взаємин, що ґрунтувалися на взаємообміні, тому милостиня була взаємовигідною: за матеріальне віддавалося духовним, ірреальним. Безумовно, ця угода мала бути для сторони, що віддає матеріальне за нематеріальне, вигідною і корисною, що й забезпечував релігійний світогляд суспільства.

Ідею наближення людини до гармонії душі й тіла інтерпретували так: «Заслужи перевагу перед ближнім твоїм тим, що ти за нього благодійніший» [3, с. 668–712]. Людина, що подає милостиню, отримує прощення за гріхи, вічне спасіння, а та, яка приймає її, – засоби для існування. У цьому аспекті багаті й бідні взаємозалежні та потребують один одного. «Жебрак багатим харчується, а багатий жебрака молитвою рятується» – у цій приказці відображено суть милостині. Таким чином, у контексті теорії милосердя суб'єкт-об'єктні відносини опосередковані залежністю та потребою давати і приймати допомогу. Це забезпечує отримання бажаного й задоволення потреб різних верств суспільства, що має забезпечити мир і злагоду в умовах класового протистояння [4].

Церква – централізована впорядкована структура, яка діяла в межах усталених практик. Важливу роль у наданні соціальної допомоги відіграли чернечі ордени – спільноти монахів, які добровільно прирікали себе на безшлюбність, зрікаючись усіх благ світу. Засновували притулки й госпіталі для літніх людей,

хворих і калік. Джерелом для функціонування таких закладів були церковні прибутки та приватні пожертви парафіян [5, с. 117–134]. Монахи опікувалися хворими, паралельно опановуючи медичну справу. Перші монастирські соціальні медичні заклади були досить низького професійного рівня. Лікування здебільшого передбачало піст і молитву, тому зрідка досягало мети одужання.

Монастирі стали провідними центрами благодійності, виконуючи різноманітні функції: лікування, надання одноразової допомоги харчуванням, милостині, навчання грамоти, опікування над убогими тощо. Соціальну роботу здійснювали і парафіяльні організації. Зокрема, біля храму споруджували спеціальні будівлі, у яких могли перечекаати негаразди соціально не захищені парафіяни. Монастирі стали не лише інституціями соціальної допомоги, а й своєрідними органами громадського контролю та місцем покарання для невірних жінок [6].

Водночас соціальна політика церкви не була спрямована на викорінення бідності, ресоціалізацію маргінальних прошарків населення чи подовження середньої тривалості життя населення. Стосунки церкви з бідними зводилися до надання милостині, а про подолання соціальної нерівності не йшлося. Мотивацією соціальної політики в середньовічній Європі були аксіологічні засади тлумачення моральності поведінки й релігійні догми щодо милосердя та праведності.

Політична система середньовічної Англії ґрунтувалася на феодалізмі та принципі васалітету – надання військовій знаті землі в обмін на службу. Центром феодальної ієрархії був король як джерело державної влади. Тобто держава і була монархом, який реалізовував міру своєї соціальної відповідальності через єдиний відомий і доступний для нього спосіб – церкву.

Соціальну політику правитель реалізовував переважно у формі ритуальних дій, які свідчили про вірність його християнським заповідям і «батьківську» турботу про населення. Ідеться, передусім, про ритуальну роздачу милостині, демонстрування ідеального («королівського») правосуддя. Однак поміж середньовічних правителів були й такі, для яких соціальна допомога стала основним видом діяльності, визначальним аспектом іміджу. Відбувалося трансформування іміджу з площини політичної у площину релігійну. Історія знає приклади королев і святих католицької церкви, які присвятили життя служінню вбогим і покинутим як сестри милосердя. Імідж цих правительок

сформувався на архетипі Святої Діви, християнська інтерпретація якого ґрунтується на образі Діви Марії [7, с. 2].

Нові економічні реалії були пов'язані з приростом населення та впровадженням нових технологій, великими географічними відкриттями, розвитком філософської та політичної думки. Тому постала необхідність реформування закостенілої структури церкви, що давно не відповідала потребам часу.

Намагання церкви організувати політичну єдність на релігійному підґрунті була пригнічена будівництвом держави на економічному та соціальному підмурівку, формуванням суспільства з інституційною дисципліною. Згодом у Європі виникають розвинені форми державності, завершується процес утворення націй, відбувається мовна та культурна інтеграція країн, утверджується загальнонаціональний ринок. Поступово зникають форми неекономічного примусу [8, с. 24].

Зазначені явища стимулювали поширення вільнодумства ренесансних філософів. Авіньйонський полон пап, поява антипап, боротьба пап за владу, що відбувалася з порушенням норм не лише християнської моралі, а й права, – усе це похитнуло авторитет церкви й наявних моральних підвалин.

Одним з основних напрямів Відродження була реформація. Реформація XVI ст. стала широким громадським рухом, у якому брали участь усі класи та стани феодального суспільства. Більшість країн католицької Європи були охоплені реформацією: Німеччина, Швейцарія, Нідерланди, Франція, Англія, скандинавські держави, Польща, Чехія, Угорщина.

Передумовами реформації в Англії, і загалом у Європі, були такі:

– економічні (шляхом секуляризації церковних земель і майна монархія сподівалася поповнити державну скарбницю, дворянство – покращити своє матеріальне становище, молода буржуазія – отримати додаткові прибутки);

– політичні (король прагнув перетворити церкву на частину державного апарату, підпорядкувавши її монарху);

– ідеологічні (країною ширилися сформульовані ще наприкінці XIV ст. ідеї Д. Вікліфа щодо докорінного реформування католицизму, з континенту в Англію проникає гуманізм із його критикою аморальності, невігластва католицького духовенства, розкішного способу життя кліру, розкоші в церкві) [6].

Підсумком реформації стали втрата католицькою церквою її колишнього монопольного становища в Західній Європі, поширення протестантських віровчень. Протестантизм, позбавившись впливу папського Риму, залишився християнським віровченням, запропонувавши низку різних варіантів християнського світогляду (лютеранство, цвінгліанство, кальвінізм, англіканство тощо) [7].

Роздробленість церкви призводить до скорочення розбудованої соціальної інфраструктури, серед функцій якої було моделювання тогочасного суспільства.

Унаслідок секуляризації суспільства харитативна діяльність політичного лідера поступово позбавляється релігійного змісту – архетипи Діви і Жерця втрачають актуальність, поступаючись архетипові Батька (або Матері) [8].

Реформація руйнувала зв'язок англійської церкви з Римом, а також усталену церковну структуру, зменшуючи функціональність церкви та позбавляючи її ролі соціального захисника населення. Католицькі ордени були заборонені на території держави, а їхня соціальна інфраструктура занепала. Унаслідок реформації церкву очолив безпосередньо король, а відповідальність за соціальну політику було покладено на державу.

Цей період був досить складним для королівства. Англія проживала тяжкий етап тотального поширення злидарства та відсутності соціального захисту населення. Проблеми суспільства, надійно приховані за монастирськими стінами, відкрилися з появою скалічених і безпритульних людей на вулицях міст, вимушених заробляти на хліб жебрацтвом. Це призвело до різкого погіршення криміногенної ситуації. Саме на цьому етапі соціальну політику стали використовувати як інструмент розв'язання проблем суспільства. Держава трактувала злидні й бідність як порок, тому протидіяла їм адміністративними методами. Бідність стали вважати джерелом соціальної нестабільності в суспільстві, тому в низці країн Європи було прийнято закони проти окремих соціальних груп населення – жебраків, осиротілих і хворих [9, с. 132].

Умовно в Англії можна виокремити три етапи становлення світської системи соціальної допомоги:

- 1) 1514–1568 роки, коли місцева влада ініціювала реформи;
- 2) 1569–1597 роки, коли ключову роль відіграло центральне законодавство;

3) період після 1597 року, коли проблему розв'язували суто королівською владою [1, с. 93].

Лише на останньому етапі програму перебудови допомоги біднякам реалізовували успішно й ефективно. Уже в XVI ст. було прийнято закони, спрямовані на боротьбу із жебрацтвом. Паралельно виконували завдання щодо створення загальної системи контролю за бідністю й обмеження або заборони злидарства. Згідно з едиктом Генріха VIII 1531 року, необхідно було здійснити перепис усіх бідняків і скласти відповідні списки.

Згодом 1547 року було прийнято білль, що поставив жебраків перед загрозою суворох покарань – двох років каторжних робіт і тавруванням літерою «V» за перше порушення, стратою – за друге. Уряд Єлизавети I, спадкоємиці Едварда VI після Марії I, також схилився до жорстокості стосовно злидарів. Прийнятий 1572 року акт наказував проколювати порушникам вуха за перше порушення, а за друге – вішати. Попри це Єлизавета позиціонувала себе «як матір нації», королева-незайманка (поєднання архетипів Діви та Матері), яка одружилася з Англією і віддає життя турботам про суспільне благо. Слід зазначити, що такі надсуворі закони були зумовлені не особистими якостями правителів, а тогочасними уявленнями про бідність: її вважали не соціальною проблемою, а необхідним компонентом суспільного життя, оскільки саме бідність «змушує людей працювати» [7].

Дітей бідняків віком від 5-ти до 14-ти років направляли для навчання ремесел. У кожному місті створювали фонди для допомоги жебракам. Милостиню не подавали злидарям індивідуально, її розподіляли централізовано спеціально призначені чиновники.

В Англії, на відміну від континентальної Європи, виявили чіткий зв'язок між бідністю та ринком робочої сили. Зокрема, 1563 року було видано Статут ремісників, який встановлював, що всі бідняки віком від 20-ти до 60-ти років повинні працювати.

Кардинальні зміни в законодавстві знаменувало прийняття законів про бідняків (1597–1598) Єлизавети I, згідно з якими було передбачено створення реформаторіїв і виправних будинків, організацію госпіталів, парафіяльної допомоги для старців і немічних, заборону жебрацтва тощо.

Головним методом боротьби зі злидарством стали проекти створення системи робітничих будинків. Провідний із них –

Брідвел – було створено в Лондоні в другій половині XVI століття. Там функціонували добре обладнані майстерні, що мали надійну систему охорони й тюремну дисципліну. Проте рівень безробіття був у Лондоні надто високим, тому цей будинок не міг забезпечити роботою всіх волоцюг, яких туди направляли. Слуги, ветерани війни й бідняки вимушені були працювати поряд із закоренілими волоцюгами, що розмивало в їхній свідомості межі між добром і злом. Зрештою ідея Брідвела для залучення бродяг до чесної праці себе не виправдала.

Було втілено ідеї створення виправних будинків і благодійних шкіл. Одним із реформаторів цього руху в Англії другої половини XVI ст. став Ф. Уотсон. У цей час виникло Товариство поширювачів християнського знання, що створило мережу шкіл, у яких діти опановували не лише християнську практику, а й «деякі інші речі, корисні для людей їхнього прошарку» (читання, письмо, іноді – арифметика, шиття).

Проте безкоштовні школи так і не стали навчальними закладами для найнижчих верств населення, оскільки туди відправляли дітей із досить забезпечених сімей ремісників, торговців, буржуа, які не потрапили до традиційних шкіл.

Нову соціальну політику в Англії було задекларовано 1601 року, коли королева Єлизавета I видала «Закон про бідних» [10, с. 41]. Згідно із цим законом завдання щодо полегшення долі бідних було покладено на церковні парафії, але в новому статусі. Реформовану англійську церкву тепер сприймали як елемент системи державного управління, а її діяльність була спрямована на виконання відокремленої частини функцій держави.

В інших західних державах перші кроки щодо соціального захисту населення було здійснено в XVII–XVIII ст., вони здебільшого запозичували досвід Англії.

Отже, англійська система соціальної допомоги поєднувала три базові принципи: організована допомога біднякам, заходи щодо створення робочих місць і репресії проти волоцюг. У кожному графстві створили виправний будинок, призначений для осіб, які не бажали працювати. Там їх примушували працювати силою.

Практикували також висилання злидарів із держави. Так, протягом 1618–1619 років на Вірджинські острови було вислано 99 дітей віком від 9-ти до 16-ти років. Також злидарів відправляли на Бермудські острови і Барбадос. У такий спосіб

виконували ще одне завдання – щодо поступового заселення колоній Британської імперії. Водночас ця практика не була успішною. Покарання вигнанням не забезпечило очікуваного результату, адже злидар, якого перекидали з країни в країну, зрештою потрапляв на шибеницю.

Нові реалії зумовили необхідність державного регулювання суспільних відносин у цій сфері. Закони проти бідних визначали соціальну політику Англії й у наступні століття.

Європейська цивілізація пройшла складний шлях розвитку соціальних інститутів. Усвідомлення потреби регулювання сфери соціального захисту населення для досягнення добробуту всієї спільноти відбувалося надто повільно. Економічні, культурні та політичні перетворення, що тривали в Англії у XVI ст., стали підґрунтям для світоглядних зрушень тогочасної людини. Реформація, яка підпорядкувала церкву королю, порушила багатовікову католицьку ієрархію і монополію церкви на систему соціальної допомоги нужденним, що вибудовувалася в межах церковної структури. Спричинена цим суспільна нестабільність примусила державу перебрати на себе функцію розв'язання соціальних проблем суспільства. Звісно, тогочасне розуміння суспільного блага різнилося із тим, що ґрунтується на гуманізмі та правах людини, проте поштовх для розроблення концепції соціальної політики держави, який відбувся в Англії в XVI ст., був досить значним. Адміністративний ресурс держави ставав ефективним інструментом, що посів традиційне місце церкви у вирішенні соціальних питань.

У державах Європи цей процес відбувався значно повільніше, оскільки послаблення ролі церкви тут було поступовим. Тому нагальної потреби у долученні до монархів до регулювання суспільних відносин соціальної сфери не було. Досліджений у статті процес розвитку соціальних інститутів в Англії XVI ст. значно випередив еволюцію останніх в інших державах західної Європи. Таким чином, цей фактор є складовою успішності англійської держави в наступному історичному періоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – Київ : Преса України, 1997. – 80 с.
3. Православная энциклопедия : в 25 т. / сост. Григорий Богослов. – М. : Правосл. энцикл., 2006. – Т. 12. – 712 с.
4. Історія соціальної роботи [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. І. Шарін // Соціальна допомога в Середньовіччя. – Режим доступу: http://stud.com.ua/807/sotsiologiya/istoriya_sotsialnoyi_roboti. – Назва з екрана.
5. Великий В. Морально-аскетичні твори / В. Великий. – Львів : Свічудо, 2006. – 380 с.
6. Фурман А. Історія соціальної роботи / А. Фурман, М. Підгурська // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 163–204.
7. Шерман О. М. Соціальна політика і імідж політичного лідера: діахронічний аспект [Електронний ресурс] / О. М. Шерман. – Режим доступу: http://virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/14596/mod_folder/content/0/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0/2.pdf?forcedownload=1. – Назва з екрана.
8. Скиба М. В. Сутність та роль держави: інституціональний аспект / М. В. Скиба // Економіка. – 2014. – № 24. – С. 23–31.
9. Калашников С. В. Очерки теории социального государства / С. В. Калашников. – М. : Экономика, 2006. – 362 с.
10. Social policy an introduction: Open University press. – Buckingham/Philadelphia, 1998. – 227 p.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2017
